

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

حصیله

مبارک و نیکو اسمیں امام کاظمؑ کے نام

محمد امجد علیؑ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمیده علیها السلام: مادر امام کاظم علیہ السلام

نویسنده:

محمد اصغر نژاد

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۷	حمیده علیها السلام: مادر امام کاظم علیه السلام
۷	مشخصات کتاب
۷	اشاره
۱۳	دبیاچه
۱۴	مقدمه
۱۵	مشخصات فردی
۱۵	الف) نام‌های شریف
۱۶	ب) خانواده و نژاد
۱۸	فضایل و ویژگی‌ها
۱۸	همسری امام صادق (ع)
۲۰	رفع یک شبهه
۲۱	همواره با ملانک
۲۳	حمیده و محموده؛ بانوی بهشتی
۲۴	شاگرد ویژه انسان کامل
۲۴	پاسخ‌گویی به معارف دینی بانوان
۲۶	راوی صادق آل محمد (ص)
۲۸	کوثر
۳۰	وکیل امام صادق (ع)
۳۱	مادر امام زمان (عج)
۳۳	فضایل بانو حمیده از نگاهی دیگر
۳۳	اشاره
۳۳	الف) همسری امام

- ۳۳ (ب) مادری امام
- ۳۴ (ج) پیراسته از آلودگی زمان حمل
- ۳۵ (د) ارحام مطهر
- ۳۶ (ه) پیوند با عرش الهی
- ۳۶ (و) اولیای کامل الهی
- ۳۹ فرزندان
- ۳۹ اشاره
- ۳۹ (الف) امام موسی بن جعفر (ع)
- ۳۹ (ب) اسحاق
- ۴۰ به سوی معبود
- ۴۲ کتابنامه
- ۴۵ درباره مرکز

حمیده علیها السلام: مادر امام کاظم علیه السلام

مشخصات کتاب

- سرشناسه: اصغر نژاد، محمد، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدید آور: حمیده علیها السلام: مادر امام کاظم علیه السلام / محمد اصغر نژاد.
مشخصات نشر: تهران: مشعر، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری: ۶۵ ص.
شابک: ۶۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۲۴۲-۴:
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۵۹] - ۶۵؛ همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع: حمیده مصفا، قرن ۲ ق.
موضوع: زنان مقدس مسلمان
رده بندی کنگره: BP۵۲/۲ ح ۸ الف ۶ ۱۳۸۹
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۷۹
شماره کتابشناسی ملی: ۲۰۵۹۵۹۳
ص: ۱

اشاره

دبیاچه

ص: ۷

سعادت واقعی انسان و شرط پویایی جوامع بشری در سایه شناخت و کارآمد کردن سیره اولیای الهی است. پر آشکار است که سیره اولیای الهی به ویژه اهل بیت خاندان وحی: به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های تربیتی و اساسی‌ترین مؤلفه در فرهنگ اسلامی است. شناخت واقعیت‌های زندگی آنان و بهره‌گیری از روش و منش و رفتار و گفتارشان می‌تواند زمینه‌های تعالی و سعادت واقعی انسان را فراهم سازد، از این رو پژوهش در آثار اولیای الهی به ویژه جست‌وجو در احوال خاندان پاک نبوت که در دامان پر مهر آنان کامل‌ترین انسان‌ها پرورش یافته‌اند به منظور الگوگیری از آنان ضرورت انکارناپذیر مراکز پژوهشی است.

گروه تاریخ و سیره مرکز تحقیقات حج در راستای ایفای رسالت خود برای ترویج فرهنگ اصیل اهل‌بیت: دست به انتشار شرح حال عده‌ای از مردان و زنان انسان‌ساز زده است که از جمله آنان شرح حال بانوی گرامی اسلام، حضرت حمیده، همسر گرامی امام صادق و مادر امام کاظم ۸ است.

در پایان مرکز تحقیقات لازم می‌داند که از تلاش‌های پژوهشگران محترم و همه کسانی که در به ثمر رسیدن این آثار تلاش کردند سپاسگزاری نماید.

انه ولی التوفیق

گروه تاریخ و سیره

مرکز تحقیقات حج

ص: ۸

مقدمه

بی تردید مادران پیشوایان معصوم از برترین انسان‌های کامل محسوب می‌شوند، چرا که از دامان پرمهرشان کامل‌ترین افراد بشر پا به عرصه وجود نهاده‌اند. آری، آنان واسطه‌های فیض و رحمت الهی‌اند.

باید گفت تحمل و باروری تن‌های پاک و مقدس اهل بیت: تنها در ارحامی که صاحبان آنان از نظر کمالات انسانی با آن والاتباران سنخیت و تناسب داشته‌اند، امکان‌پذیر است و این نشانه‌ای بر فضل مادران اهل بیت: بر دیگر مادران اولیای خدا است. تعاریف و توصیفات عام و خاصی نیز که در زیارت‌نامه‌های برخی از این مادران فرزانه شده، نشانه دیگری است که عظمت فوق‌العاده آنان را به تصویر می‌کشد.

سوگمندان باید گفت علی‌رغم جلالت قدر این بانوی بزرگ؛ در منابع و مآخذ روایی و تاریخی، زوایای زندگانی ایشان به درستی مشخص نشده است و اطلاعاتی که درباره ایشان- و بسیاری دیگر از مادران اهل بیت: به جز حضرت فاطمه زهرا- در دسترس می‌باشد، بسیار اندک است. آنچه می‌دانیم، اطلاعاتی است پراکنده و کوتاه پیرامون چگونگی ازدواج این بانو با امام صادق (ع) و روایاتی در فضیلت و قداست و شکوه ایشان و برخی از مسئولیت‌های آن بانو و همچنین کیفیت ولادت امام کاظم (ع) و اینکه حضرت حمیده چند فرزند داشته و از چه نژاد و تباری بوده است. پاره‌ای دیگر از ویژگی‌های ذکر شده در این کتاب نیز با استفاده از زیارت‌نامه‌های دیگر مادران ائمه هدی: گردآوری شده است که به مشتاقان اهل بیت عصمت و طهارت: تقدیم می‌گردد.

امید است این اثر مورد توجه خداوند سبحان و امامان معصوم: قرار گیرد و در پرتو آن، دوستان این خاندان مشمول عنایات عام و خاص الهی شوند.

مشخصات فردی

(الف) نام‌های شریف

تاریخ‌نگاران و پژوهشگران درباره نام و لقب‌های این بانوی بزرگ و اینکه ایشان از چه نژاد و تباری است، اختلاف دارند، اما به یقین یکی از نام‌های شریف ایشان «حمیده» یا «حُمیدَه» است.

اسامی و القاب دیگری که برای بانو حمیده در روایات و غیر آن آمده است، از این قرار می‌باشد:

مصفاة (پاک و خالص و پیراسته): در روایتی از امام صادق (ع) آمده است:

حَمِيدَةُ مُصَفَّاءٌ مِنَ الْأَدْنَسِ كَسَيِّكَةِ الذَّهَبِ. (۱)

حمیده بسان شمش طلا از آلودگی‌ها پاک و پیراسته است.

از امام باقر (ع) نیز روایت شده است: «حَمِيدَةُ ... مُصَفَّاءٌ مِنَ الْأَرْجَاسِ (۲) كَسَيِّكَةِ الذَّهَبِ». (۳) سَيِّدَةُ الْإِمَاءِ (سرور کنیزان): این لقب

به عظمت فوق‌العاده این بانو اشاره دارد. در روایتی از امام باقر (ع) آمده است: «حَمِيدَةُ سَيِّدَةُ الْإِمَاءِ». (۴) گفتنی است این لقب برای

نرگس (نرجس) خاتون، مادر گرامی حضرت حجت (عج) نیز عنوان شده است. در روایت ابوبصیر آمده است: (به امام صادق)

عرض کردم: «ای فرزند رسول خدا! قائم شما اهل بیت کیست؟» امام فرمود: «پنجمین فرد از نسل فرزندان موسی. او فرزند سَيِّدَةُ

الاماء می‌باشد ...». (۵) مُهَذَّبَةٌ (پیراسته از آلودگی‌های باطنی، خالص و پاک و دارای اخلاق و اوصاف نیک): در گزارشی آمده

است که وقتی امام باقر (ع) این بانو را به فرزند گرامی خود مرحمت نمود، فرمود:

يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، حَمِيدَةُ سَيِّدَةُ الْإِمَاءِ مُهَذَّبَةٌ مُصَفَّاءٌ مِنَ الْأَرْجَاسِ كَسَيِّكَةِ الذَّهَبِ (۶)

۱- کافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۱، ص ۴۷۷؛ مناقب آل ابی طالب، ابن شهر آشوب، ج ۱، ص ۲۲۸.

۲- جمع رجس به معنای پلیدی و آلودگی.

۳- دلائل الامامه، طبری، ص ۳۰۸.

۴- همان.

۵- کمال الدین و تمام النعمه، محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق، ص ۳۴۵. با توجه به اینکه برای آن دو بانوی فرزانه لقب

واحدی عنوان شده است، می‌توان گفت که مادران ائمه رتبه و مقامی واحد دارند یا حداقل چنین احتمالی وجود دارد.

۶- اثبات الوصیه، صص ۱۸۹ و ۱۹۰، به نقل از حمیده مصفاة، ص ۱۶.

ص: ۱۰

ای ابو عبدالله! حمیده سرور کنیزان، پیراسته از آلودگی‌ها [و] پاک و خالص از پلیدی‌هاست؛ بسان شمش طلا. لؤلؤة (مروارید): این نام شریف، لقب دیگر حمیده خاتون است. (۱) شگفت آنکه ابن شهر آشوب این نام را کنیه ایشان دانسته، گفته است: «حَمِيدَةُ الْمُصَفَّاءُ ... تَكُنَّى لَوْلُؤَةً». (۲) نباتة (۳): این نام ظاهراً به معنای ثمره و میوه است.

امّ محمد (۴): این نام شریف، کنیه آن بانوست.

بر پایه آنچه مطرح شد، اسامی این بانوی بزرگ عبارت است از:

۱. حمیده؛ ۲. مصفاة؛ ۳. سیده الاماء؛ ۴. مهدبه؛ ۵. لؤلؤة؛ ۶. نباتة؛ ۷. امّ محمد.

می‌توان عناوین زیر را نیز که گویای تبار و زادگاه ایشان است، به نام‌های پیشین افزود:

۷. حمیده مغریه (۵)؛ ۸. حمیده بربریه؛ ۹. حمیده اندلسیه. (۶)

ب) خانواده و نژاد

نژاد و تبار بانو حمیده، بربری یا اندلسی (اسپانیایی) یا رومی است. برخی نیز مانند علی بن میثم که آن بانو

۱- تنقیح المقال، ج ۳، ص ۷۶، به نقل از حمیده مصفاة، ص ۱۶.

۲- مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۴۳۷.

۳- عمدة الطالب، ابن عنبه، ص ۱۹۶.

۴- محدثات شیعه، ص ۱۵۲.

۵- عمدة الطالب، ص ۱۹۶.

۶- تاریخ‌نگاران و محققان در اینکه این شخصیت سترگ، رومی بوده است یا از اهالی مغرب و جزو قبایل بربر یا آنکه اندلسی اسپانیایی بوده است اختلاف دارند. برخی هم موطن و نژاد خاصی برای ایشان ذکر نکرده، به ذکر عجم بودن ایشان بسنده نموده‌اند. حسین بن حمدان خصیبی، بربری بودن آن حضرت را ترجیح داده، می‌گوید: «و امه ای موسی بن جعفر حمیده البربریه و يقال الاندلسیه و البربریه اصح». الهدایة الكبرى، خصیبی، ص ۲۶۳. در بسیاری از مآخذ دیگر نیز از این والاگهر به عنوان حمیده بربریه یاد شده است.

ص: ۱۱

را جزو اشراف عجم دانسته است، تنها به عجم بودن ایشان اشاره کرده‌اند. (۱) یافته‌های ما درباره پدر و خانواده حمیده خاتون بسیار اندک است. در منابع تاریخی نام پدر ایشان صاعد بربری و نام برادرش صالح بربری ذکر شده است. آنچه محققان و نویسندگان شرح حال‌ها در این زمینه گفته‌اند، به شرح زیر است:

- أُمُّهُ (أَيُّ الْكَاطِمِ (ع)) حَمِيدَةُ بِنْتُ صَاعِدِ الْبُرْبَرِيِّ؛ (۲)
- أُمُّهُ حَمِيدَةُ الْمُصَفَّاءُ ابْنَةُ صَاعِدِ الْبُرْبَرِيِّ وَ يُقَالُ أَنَّهَا انْدُلُسِيَّةٌ؛ (۳)
- وَ أُمُّهُ حَمِيدَةُ الْبُرْبَرِيَّةُ وَ يُقَالُ الْانْدُلُسِيَّةُ وَ الْبُرْبَرِيَّةُ أَصَحُّ؛ (۴)
- وَ أُمُّهُ جَارِيَةٌ أُمَّ وَ لَدَّ اسْمُهَا حَمِيدَةُ الْانْدُلُسِيَّةُ وَ يُقَالُ بُرْبَرِيَّةٌ وَ ذُكِرَ أَنَّهَا رُومِيَّةٌ وَ الْأَرْجَحُ أَنَّهَا انْدُلُسِيَّةٌ؛ (۵)
- أُمُّهُ حَمِيدَةُ بِنْتُ صَاعِدِ الْانْدُلُسِيَّةِ وَ قِيلَ الْبُرْبَرِيَّةُ؛ (۶)
- اسْمُ أُمِّهِ حَمِيدَةُ الْانْدُلُسِيَّةُ؛ (۷)
- وَ أُمُّهُ حَمِيدَةُ الْبُرْبَرِيَّةُ اخْتُ صَالِحِ الْبُرْبَرِيِّ. (۸)

۱- عیون اخبار الرضا ع، محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق، ج ۲، ص ۲۴؛ الانوار البهیة، شیخ صدوق، ص ۱۷۹.

۲- دلائل الامامه، ص ۳۰۷.

۳- مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۴۳۷.

۴- الهدایة الکبری، ص ۲۶۳. بیشتر دانشمندان و نویسندگان- تا جایی که نگارنده می‌داند- بربری بودن آن حضرت را ترجیح داده‌اند.

۵- سیره رسول الله و اهل بیت، ج ۲، ص ۳۲۷، به نقل از حمیده مصفاة، ص ۱۸.

۶- اصحاب الامام الصادق، شبستری، ج ۳، ص ۳۱۷.

۷- کشف الغمه، ج ۳، ص ۸.

۸- تاج الموالید، طبرسی، ص ۴۶.

ص: ۱۲

فضایل و ویژگی‌ها

همسری امام صادق (ع)

از مهم‌ترین فضایل حمیده خاتون، افتخار همسری امام صادق (ع) است؛ زیرا همسری ائمه اطهار افتخاری است که تنها نصیب گروهی انگشت‌شمار گردیده است. این امر نمایانگر عظمت روحی و شخصیت سترگ این بانوی گرامی است (۱) و ظاهراً از این افتخار بی‌بدیل در روایات به عنوان کرامت الهی یاد شده است. در روایتی که بیانگر به ازدواج درآوردن (۲) جناب حمیده به حضرت صادق به دست امام باقر (علیهما السلام) می‌باشد، آمده است:

حَمِيدَةُ سَيِّدَةُ الْإِمَاءِ، مُصَفَّاءٌ مِنَ الْأَرْجَاسِ كَسَيِّكَةِ الذَّهَبِ مَا زَالَتِ الْأَمَلَاكُ تَحْرُسُهَا حَتَّىٰ أَدَيْتَ إِلَىٰ كِرَامَةِ اللَّهِ. (۳)

حمیده، سرور کنیزان و مانند شمش طلا از آلودگی‌ها پیراسته است. همواره فرشتگان از او حراست می‌کردند تا آن که به کرامت الهی نایل گردید.

شایسته است به برخی گزارش‌ها پیرامون چگونگی راه‌یابی حضرت حمیده به بیت عصمت و طهارت پردازیم.

در یکی از روزها فردی به نام ابن عکاشه بن محسن اسدی (۴) در محضر امام باقر (ع) نشسته بود. به ایشان عرض کرد: «چرا برای اباعبدالله همسر نمی‌گیری؟ ایشان به سن ازدواج رسیده‌اند». در برابر امام کیسه‌ای سربسته و مهر زده قرار داشت. آن حضرت فرمود: «به زودی برده‌فروشی از اهل بربر آمده، در منزل «میمون» (۵) فرود می‌آید. از او در مقابل این کیسه پول، کنیزی (۶) خریداری می‌کنیم».

۱- برخی ازدواج‌های ائمه اطهار: از روی مصالح سیاسی و تقیه انجام گرفته است؛ مانند ازدواج امام جواد ع با ام الفضل. این گونه همسران ائمه قابل مدح و تعریف نبوده‌اند.

۲- البته به صورت هدیه نه عقد دائم یا موقت. چنین ازدواجی در عصر حاضر وجود ندارد؛ چرا که موضوع برده، منتفی شده است.

۳- دلائل الامامه، ص ۳۰۸. احتمال دارد مقصود از کرامت الهی، شایستگی راه یافتن حمیده خاتون به بیت آل الله باشد که یکی از مصادیق آن، ازدواج با امام صادق ع است.

۴- در برخی از مآخذ، نام فرد مزبور، عکاشه بن محسن اسدی ذکر شده است. ر. ک: مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۲۲۸.

۵- ظاهراً نام یکی از افراد برده است.

۶- درباره نگاه اسلام به برده داری بعداً توضیح کوتاهی داده خواهد شد. نکته‌ای که باید در اینجا بدان توجه کنیم، این است که شرافت واقعی انسان‌ها به اعتقادات صحیح، ایمان و صفات پسندیده و اعمال نیک آنهاست، نه رنگ رخسار و برده یا آزاد بودن و مانند آن.

ص: ۱۳

مدتی از این گفت‌وگو گذشت. ابن عکاشه می‌گوید: روزی خدمت امام باقر (ع) شرفیاب شدیم. فرمود: آیا نمی‌خواهید درباره آن برده‌فروش که پیرامون او برایتان سخن گفتم، گزارش دهم؟ او آمده است. بروید و با این کیسه پول جاریه‌ای بخرید. ما نزد برده‌فروش رفتیم. او گفت: هر چه داشته‌ام، فروخته‌ام جز دو جاریه که ناخوش می‌باشند که البته یکی از دیگری بهتر است. گفتیم: آنها را بیاور تا ببینیم.

هنگامی که آورد، گفتیم: این فرد بهتر را به چه قیمتی می‌فروشی؟

گفت: به هفتاد دینار.

گفتیم: نیکی کن.

گفت: کمتر از هفتاد دینار قبول نمی‌کنم.

گفتیم: او را در مقابل این کیسه پول - هر چه باشد - می‌خریم در حالی که نمی‌دانیم چقدر پول در آن است.

در کنار برده‌فروش، فردی بود که سر و ریش سپید داشت. او گفت: کیسه را گشوده، بشمارید.

برده‌فروش گفت: کیسه را نگشایید؛ چرا که اگر در آن یک حبه کمتر از هفتاد دینار باشد، نمی‌پذیرم.

پیرمرد گفت: نزدیک آید.

نزدیک رفتیم و مهر را گشوده، دینارها را شمردیم؛ هفتاد دینار بود، نه کمتر و نه بیشتر. جاریه را گرفته، نزد امام باقر (ع) آوردیم.

حضرت صادق (ع) کنار امام ایستاده بود. ماجرا را برای ایشان بازگو کردیم. امام (ع) پس از حمد و ثنای خدا، از جاریه پرسید: نام

تو چیست؟

گفت: حمیده.

ص: ۱۴

امام (ع) فرمود: «

حَمِيدَةٌ فِي الدُّنْيَا مَحْمُودَةٌ فِي الْآخِرَةِ

»؛ «در دنیا پسندیده و در آخرت، ستایش شده‌ای».

به من اطلاع بده که دختری یا...؟

گفت: دختر.

امام (ع) فرمود: چگونه چنین چیزی امکان دارد در حالی که چیزی در دست برده فروشان قرار نمی‌گیرد جز اینکه فاسدش می‌سازند؟

دختر گفت: گاه نزد من می‌آمد و ... اما خداوند بر او انسانی را که موها و ریش‌هایش سپید بود، چیره می‌ساخت و او را می‌زد تا از کنار من دور می‌شد. برده‌فروش به طور مکرر چنین اقدامی می‌کرد و آن پیرمرد نیز به طور مکرر چنین عکس‌العملی نشان می‌داد. امام باقر (ع) پس از شنیدن ماجرای آن دختر، به حضرت صادق (ع) فرمود: او را برای خود برگزین. (۱)

رفع یک شبهه

اینکه در گزارش فوق و نظایر آن دیده می‌شود که ائمه اطهار (علیهم السلام) به خریدن برده اقدام می‌کرده‌اند، به معنای تأیید برده‌داری و صحه گذاشتن بر آن نیست. اسلام به شدت با برده‌داری و خرید و فروش انسان مخالفت کرده است. اما باید دانست که برده‌داری از مدّت‌ها پیش از ظهور اسلام وجود داشته است و جوامع بشری به آن خو گرفته بودند. با ظهور اسلام تحوّل بزرگی در تاریخ برده‌داری به وجود آمد. این آیین که پرچم‌دار واقعی آزادی انسان بوده است، برای مبارزه با برده‌داری و ریشه‌کن کردن این معضل جهانی، احکام و ویژه‌ای وضع کرد تا برده‌ها به بهانه‌های گوناگون آزادی خود را بازیابند. رفتار پیامبر اعظم (ص) و ائمه هدی (علیهم السلام) نیز با بردگان بی‌سابقه بود. پیامبر (ص) نسبت به این قشر ضعیف، بسیار مهربان بود و به مردم نیز می‌فرمود:

اینان برادران شما هستند. از غذایی که خود می‌خورید به آنها بخورانید. و از لباسی که خود می‌پوشید، به آنها بپوشانید. کار طاقت‌فرسا به آنها تحمیل نکنید و خودتان یاور آنها در کارها باشید. آنها را به عنوان بنده

۱- کافی، ج ۱، صص ۴۷۶-۴۷۷. این رخداد به گونه‌های دیگری نیز در کتاب‌ها آمده است. ر. ک: اثبات الوصیه؛ اعلام الوری؛ العوالم؛ تنقیح المقال؛ منتهی الآمال و جز آن.

ص: ۱۵

یا کنیز- که نشانگر مملوکیت بردگان بوده است- فرا نخوانید، زیرا همه مملوک خداییم و مالک حقیقی خداست؛ بلکه آنها را به عنوان «فتی» (جوانمرد) یا «فتاء» (جوان زن) خطاب کنید.

در شریعت اسلام، تمام تسهیلات ممکن برای آزادی بردگان- که به آزادی کلی آنها منتهی می‌شد- فراهم گردید. (۱) از نظر اسلام، بردگی، دوره‌ای موقت و مقوله‌ای فرهنگی، آموزشی و پرورشی است نه مقوله‌ای اقتصادی و دالانی موقتی است برای تربیت اسلامی. (۲) در توضیح این مطلب باید گفت: در عصری که اسلام طلوع کرد، روح جاهلیت در میان بیشتر مردم به ویژه ثروتمندان حاکم بود و داشتن برده و خرید و فروش آن، امری رایج بود. از آنجایی که با این طبقه برخورد‌هایی غیر انسانی می‌شد، روح فرمانبرداری بی‌چون و چرا و ذلت در وجودشان ریشه دوانیده بود و چون به یکباره آزادسازی آنها مشکلات فراوانی به وجود می‌آورد، می‌بایست به گونه‌ای تدریجی و پس از بازیابی خود و فراگیری آموزش‌های لازم، آزاد می‌گردیدند. رهیافت پیش گفته درباره بردگان و افرادی است که طوق بندگی را به دوش می‌کشیدند و با افراد شریفی مانند برخی از مادران ائمه (علیهم السلام) که در جنگ‌ها اسیر می‌شدند (۳)، ارتباطی ندارد. (۴)

همواره با ملائک

حضرت حمیده، عبد شایسته خداوند و مورد عنایات خاص الهی بود. فرشتگان همواره او را حراست و حفاظت می‌کردند تا گرد آلودگی بر تارک وجود مطهرش نشیند و پاک و پیراسته از ناخالصی‌ها باشد. در غیر این صورت او به بیت آل الله راه نمی‌یافت و شروط لازم برای همسری ولی اعظم الهی، امام صادق (ع) را پیدا نمی‌کرد و توانایی روحی برای مادری کامل‌ترین افراد بشر، حضرت موسی بن جعفر (ع) را نمی‌یافت. به یقین

۱- مجموعه آثار، مرتضی مطهری، ج ۲، ص ۲۵۶.

۲- همان، ص ۲۵۱.

۳- عامل دیگری برای اسارت آنها به ذهن نگارنده نمی‌رسد.

۴- برای توضیح بیشتر ر. ک: حمیده مصفا، ص ۶۲ به بعد.

ص: ۱۶

می‌توان گفت آن بانو هر چند از اهالی بربر بود، هیچ‌گاه دچار شرک و کفر و سایر کدورت‌های معنوی نشد و این ناشی از ویژگی منحصر به فردی است که تنها در افرادی انگشت‌شمار همچون مادران اولیای خدا، وجود دارد. تعبیری چون «مُصَيِّفَةٌ مِنَ الْأَرْجَاسِ كَسَيِّكَةِ الذَّهَبِ»، «ما زالتِ الملائكةُ تحرسُها»، «مُهَدَّبَةٌ مُصَفَّاءٌ مِنَ الْأَرْجَاسِ»، «ما زالتِ الملائكةُ تحرسُها حَتَّى ادَّتِ إِلَى كِرَامَةِ مِنَ اللَّهِ لِي وَ الْحُجَّةِ مِنْ بَعْدِي» (۱) بیانگر همین ویژگی ممتاز است.

ملا صالح مازندرانی درباره فرشته‌ای که حافظ آن بانو بوده، گفته است:

لَعَلَّ الْمَلَكُ الَّذِي كَانَ يَحْرُسُهَا هُوَ ابْنُ الرُّأْسِ وَاللَّحِيَّةِ الَّذِي كَانَ يَلْطَمُ النُّحَاسَ وَ كَانَ عِنْدَهُ عِنْدَ اشْتِرَائِهَا وَ اللَّهُ اعْلَمَ. (۲)

احتمالاً فرشته‌ای که حمیده خاتون را حراست می‌کرده است، همان شخص سپیدمو بوده که نمی‌گذاشته برده‌فروش متعرض ایشان شود و همان فردی بوده است که هنگام خریدن آن حضرت حضور داشته و خداوند داناتر است.

گفتنی است فرشتگان یا برخی از آنها می‌توانند به اذن الهی به صورت انسان درآیند که در ماجرای حضرت مریم (س) به این موضوع اشاره شده است. (۳) نکته دیگر آنکه حتی اگر حدس ملا صالح مازندرانی درست باشد، گویای تمام حقیقت نیست؛ چرا که در روایات از «ملائکه» و «املاک» به صیغه جمع، سخن به میان آمده است نه ملک و این نشان می‌دهد که نمی‌توان حراست از بانو حمیده را تنها به همان شخص سپیدمو منحصر کرد.

۱- عبارت اخیر را ابن شهر آشوب در مناقب آل ابی‌طالب، ج ۱، ص ۲۲۸ عنوان کرده و معنایش این است: «همواره فرشتگان الهی او را حراست می‌کردند تا به کرامتی از سوی خداوند که برای من و حجت پس از من بود، نایل گردید.» ظاهراً مقصود از این کرامت، شایستگی حضرت حمیده برای ازدواج با امام صادق ع و مادری موسی بن جعفر ع بوده است و به نظر می‌رسد رتبه و مقام مادری اهل بیت، برتر از مقام همسری آنان است.

۲- شرح اصول کافی، محمد صالح مازندرانی، ج ۷، ص ۲۵۴.

۳- مریم: ۱۷.

حمیده و محمود؛ بانوی بهشتی

القاب و اسامی و ستایش‌هایی که از سوی خاندان وحی نسبت به گروهی از افراد صورت گرفته، بی‌جهت و از روی هوای نفس نبوده است؛ بلکه بسیار دقیق، حساب شده و حکیمانه بوده و گزافه‌گویی و مبالغه در آنها صورت نگرفته است. با توجه به این موضوع، وقتی به سخن امام باقر (ع) در نخستین برخورد با بانو حمیده، می‌نگریم، درمی‌یابیم که امام (ع) دو صفت و ویژگی برجسته برای آن فرزانه عنوان کرده، می‌فرماید: «حَمِيدَةٌ فِي الدُّنْيَا مَحْمُودَةٌ فِي الْآخِرَةِ». (۱) معنای ظاهری این جمله این است: «شایسته ستایش در دنیا و آخرت».

بدیهی است از منظر ولی الله الاعظم، امام باقر (ع) کسی شایستگی حمد و ستایش و مدح و ثنا را در دنیا و آخرت دارد که در صراط مستقیم الهی و پیراسته از کژی و انحراف از جهت عقیده و عمل باشد. نکته دیگری که از این جمله دریافت می‌شود، این است که حضرت حمیده، بانویی بهشتی است و ستوده و حمید و محمود بودن در دنیا و آخرت، گویای این حقیقت است یا حداقل بدان اشاره دارد. با توجه به همین حقیقت سزای - که امام (ع) آن را کشف و منتشر ساختند - می‌توان فهمید که چرا چنین شخصیتی به بیت عصمت و طهارت راه یافت و به عنوان همسر امام معصوم و مادر ولی اعظم الهی برگزیده شد.

۱- کافی، ج ۱، ص ۴۷۷؛ دلائل الامامه، ص ۳۰۸؛ الثاقب فی المناقب، ابن حمزه طوسی، ص ۳۷۹؛ الخرائج و الجرائح، قطب الدین راوندی، ج ۱، ص ۲۸۷. این جمله به امام صادق ع هم نسبت داده شده است. ابن شهر آشوب می‌گوید: هنگامی که حضرت حمیده را نزد امام صادق ع آوردند و ایشان از نام آن بانو پرسش فرمودند، حمیده خانم گفت: حمیده. امام ع در پی آن فرمودند: «حَمِيدَةٌ فِي الدُّنْيَا مَحْمُودَةٌ فِي الْآخِرَةِ...» مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۲۲۸. احتمال دارد که امام باقر و امام صادق ۸ هر دو چنین ستایشی از ایشان کرده باشند. در این صورت جایگاه شأن و مقام آن بانوی گرامی بیش از پیش آشکار می‌گردد.

شاگرد ویژه انسان کامل

یکی از بزرگ‌ترین کرامت‌های الهی و عنایات ربانی نسبت به حمیده‌خاتون این بود که ایشان تحت پرورش و تربیت دو- و شاید سه- خلیفه اعظم خداوند قرار گرفت و بدین طریق مدارج کمال و ترقی را در حد امکان سپری نمود. بی‌تردید، حضرت حمیده در زمره اصحاب خاص و شاگردان طراز اول ائمه هدی و راویان ویژه آنان قرار داشته است و این از گنجایش وجودی زیاد و روح لطیف و زمینه بسیار مناسب این گوهر آسمانی حکایت می‌کند؛ گوهری که تنها در مادران اهل بیت (علیهم السلام) (۱) رقم خورده است و دیگران از آن بی‌بهره بوده‌اند.

پاسخ‌گویی به معارف دینی بانوان

بانو حمیده، با راهیابی به بیت وحی به درجات والایی از علم و عرفان الهی و فقه دست یافت و از علوم الهی و لدنی اهل بیت (علیهم السلام) بهره‌مند گردید و شایستگی پاسخ‌گویی به سؤالات فقهی از سوی امام را پیدا کرد. بدون تردید ایشان نه تنها در احکام، بلکه در سایر معارف الهی و علوم اسلامی نیز از شاگردان بزرگ مکتب اهل بیت به شمار می‌رفت. گویا ایشان مسئولیت داشت به بانوان، احکام و معارف الهی بیاموزد و پاسخگوی سؤالاتشان باشد. در اخبار زیر، این گونه از این ویژگی آن حضرت یاد شده است:

- هر چه زمان می‌گذشت در بیت عصمت و طهارت، بر علم و معرفت و کمالش افزوده می‌شد و به همین جهت، امام صادق (ع) او را وادار کرد به زنان مسلمان، احکام دینی و معارف اسلامی را بیاموزد. (۲) - امام صادق (ع) به تربیت، تعلیم و تهذیب جناب حمیده عنایت خاصی مبذول فرمودند؛ به گونه‌ای که آن بانو، عالم، فقیه و مربی نمونه‌ای گردید و امام از ایشان خواست به تدریس و تعلیم و ارشاد زنان مسلمان پردازد. (۳)

-
- ۱- این نوشتار به حضرت فاطمه زهرا که خود جزو معصومین و در زمره اولیای اعظم الهی است، نظری ندارد و ایشان در افقی بسیار برتر از دیگر مادران اهل بیت: قرار داشته‌اند.
 - ۲- زنان نامدار، ج ۱، صص ۸۰-۸۱.
 - ۳- سیره رسول الله و اهل بیته، ص ۳۲۷.

ص: ۱۹

- حمیده (خاتون) یکی از زنان با فضیلت به شمار می‌آمد؛ زیرا به کار مهم نشر رسالت همت می‌گماشت. (۱) - (بانو) حمیده بربریه ... معارف اسلامی را در بیت رئیس مذهب آموخت، تا جایی که شایستگی مقام ارشاد و تعلیم و تربیت را یافت. (۲) - ابو عبدالله الصادق (ع) به بانوان امر می‌فرمود که در احکام به وی رجوع نمایند. (۳) - آن بانو چنان فقیه و عالم به احکام و مسائل شرعی بود که حضرت صادق (ع) زن‌ها را امر می‌فرمود که در اخذ مسائل دینی به او رجوع نمایند. (۴) - امام صادق (ع) به گونه‌ای ایشان را پرورش داده بود که در علم و دانش و پرهیزگاری و ایمان، سرآمد زنان عصر خویش بود. امام (ع) از آن فرزانه خواسته بود عهده‌دار تدریس فقه و تعلیم احکام شرعی برای زنان مسلمان شود. (۵) - ظاهراً امام صادق (ع) به زنان فرمان می‌دادند برای فراگیری احکام شرعی به آن بزرگوار رجوع کنند. (۶) اظهارات فوق بیانگر سرآمد بودن بانو حمیده در عرصه فقه و معارف دینی است. ذکر این نکته ضروری است که آن فرهیخته - بسان سایر مادران امامان معصوم (علیهم السلام) - نه تنها سرآمد زنان عصر خود که سرآمد زنان همه اعصار و برترین انسان‌های تاریخ بشر به شمار می‌آید.

از جمله دلایلی که می‌توان در این زمینه مطرح کرد، آن است که حسب و نسب ائمه هدی، برترین حسب و نسب بوده است. در یکی از زیارات جامعه آمده است:

۱- هدایت گران راه نور، ج ۲، ص ۱۱۳.

۲- شاگردان مکتب ائمه:، ص ۱۰۷.

۳- محدثات شیعه، ص ۱۵۳. مآخذ پنجگانه پیش گفته به نقل از کتاب حمیده مصفاة، صص ۳۸-۳۹ است.

۴- منتهی الآمال، ج ۲، ص ۳۳۵ به نقل از حمیده مصفاة، ص ۳۸.

۵- حیاة الامام موسی بن جعفر، ج ۱، صص ۴۰-۴۱، به نقل از حمیده مصفاة، ص ۳۸.

۶- مستدرک سفینه البحار، علی نمازی، ج ۱۰، ص ۳۱۹.

ص: ۲۰

السَّلَامُ عَلَى مَنْ لَا يَسْبِقُهُمْ أَحَدٌ فِي نَسَبٍ وَلَا يُدَانِيهِمْ فِي حَسَبٍ. (۱)

سلام بر کسانی که احدی در شرافت خانوادگی بر آنان پیشی نگرفته است و کسی در نَسَب به پای آنان نمی‌رسد. بر این اساس، نه تنها پدران آنان که مادرانشان نیز از سایر مادران برترند. با پذیرش این موضوع می‌توان استنباط کرد که مقام مادران امامان (علیهم السلام) از مقام جناب آسیه و بلکه حضرت مریم (س) هم برتر بوده است.

راوی صادق آل محمد (ص)

حضرت حمیده با برخورداری از زمینه مناسب ملکوتی و پرورش در بیت ولایت و نبوت به مقام شامخی در میدان معارف توحیدی و فقه نایل گردید. اما با وجود این مقام، از این شخصیت و بانوی بزرگوار، بیش از دو روایت و گزارش در دست نیست. (۲) یکی از آنها درباره چگونگی نیابت در انجام حج کودکان و به قرار زیر است:

قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَجَّاجٍ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (ع) - وَ كُنَّا تِلْكَ السَّنَةَ مُجَاوِرِينَ - وَ أَرَدْنَا الْأَحْرَامَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ فَقُلْتُ: إِنَّ مَعَنَا مَوْلُوداً صَبِيّاً فَقَالَ: مُرُوا أُمَّهُ فَلْتَلِقْ (۳) حَمِيدَةَ فَلْتَسْأَلْهَا كَيْفَ تَعْمَلُ بِصَبِيَانِهَا. قَالَ: فَاتَّهَتْهَا فَسَأَلَتْهَا فَقَالَتْ لَهَا: إِذَا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ فَجَرِّدُوهُ وَ غَسِّلُوهُ كَمَا يُجَرِّدُ الْمُحْرِمُ ثُمَّ احْرِمُوا عَنْهُ ثُمَّ قِفُوا بِهِ فِي الْمَوْقِفِ (۴) فَإِذَا كَانَ يَوْمَ النَّحْرِ فَارْمُوا عَنْهُ وَاحْلِقُوا رَأْسَهُ ثُمَّ زُورُوا بِهِ الْبَيْتَ ثُمَّ مُرُوا الْخَادِمَ أَنْ يَطُوفَ بِهِ الْبَيْتَ (۵) وَ بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ وَ إِذَا لَمْ يَكُنِ الْهَدْيُ، فَلْيَصُمْ عَنْهُ وَ لِيَهُ إِذَا كَانَ مُتَمَتِّعاً. (۶)

۱- بحار الانوار، محمدباقر مجلسی، ج ۹۹، ص ۱۸۸.

۲- البته تا جایی که نگارنده اطلاع دارد.

۳- در جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۲۵۸، به جای «فلتلق»، «فلتأت» ذکر شده است.

۴- در جواهر الکلام همان موضع به جای «الموقف»، «المواقف» ذکر شده و ظاهراً همین نسخه صحیح است.

۵- در جواهر الکلام همان موضع «بالبیت» ذکر شده است.

۶- تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، ج ۵، ص ۴۱۰.

ص: ۲۱

ابن حجاج گوید: در سالی که مجاور مکه بودیم، خواستیم در روز ترویبه (۱) احرام ببندیم. از امام صادق (ع) پرسیدم: با ما کودکی است که تازه متولد شده است؛ (چه باید کرد؟) امام (ع) فرمود: مادر کودک با حمیده ملاقات کند و از او پرسد که نسبت به کودکش چه باید بکند.

ابن حجاج گوید: مادر، نزد حمیده خانم رفت و سؤالش را مطرح کرد. ایشان پاسخ داد: وقتی روز ترویبه شد، کودک را عاری از لباس سازید، همچنان که مُحْرِم از لباس عاری می‌شود و او را غسل دهید. (۲) آن‌گاه او را محرم نمایید. (۳) بعد او را به موافق ببرید. وقتی «یوم النحر» شد، (۴) از سوی او رمی جمره کنید و سرش را بتراشید. در پی آن کودک را زیارت بیت الله دهید. آن‌گاه خدمت گزار خود را ببرید تا طفل را طواف خانه خدا و سعی بین صفا و مروه دهد و اگر قربانی موجود نبود، ولی کودک از طرف او روزه بگیرد. این در صورتی است که حج، حج تمتع باشد.

در این روایت دیده می‌شود که امام صادق (ع) پاسخ‌گویی را به حضرت حمیده ارجاع داده است. ظاهراً هدف آن بزرگوار از این کار دو چیز بوده است؛ نخست آنکه مقام علمی بانو حمیده برای دیگران مشخص گردد و دوم آنکه بانوان از علوم ایشان بهره‌مند گردند. گویی امام صادق (ع) در پی رساندن این پیام به جامعه اسلامی بوده‌اند که بهتر است بانوان در صورت وجود متخصیص و کارشناس زن، سؤالات و مشکلات علمی خود را با او در میان بگذارند. (۵) روایت دوم در ارتباط با واپسین لحظات عمر شریف صادق آل محمد (ع) است. ابوبصیر می‌گوید: خدمت

بانو حمیده رسیدم تا شهادت امام صادق (ع) را به ایشان تسلیت گویم. ایشان گریستند. من نیز از گریه آن بانو

۱- روز هشتم ذی‌حجه.

۲- ظاهراً یعنی غسل احرام که مستحب است.

۳- عبارت متن در اینجا چنین است: «ثُمَّ احْرَمُوا عَنْهُ». آیت الله گلپایگانی گفته است: «الْمُرَادُ بِالْإِحْرَامِ عَنْهُ الْإِحْرَامُ بِهِ كَمَا فِي بَعْضِ الرُّوَايَاتِ الْآخِرِ...». تقریرات حج، ج ۱، ص ۱۲.

۴- دهم ذی‌حجه.

۵- سوگمندان باید گفت که به این نکته مهم در مراکز دانشگاهی - که تا حدّ قابل توجهی رنگ غربی دارند - توجهی نمی‌شود.

ص: ۲۲

گریه ام گرفت. آنگاه فرمود:

يا ابا مُحَمَّد، لَوْ رَأَيْتَ ابا عَبْدِاللهِ (ع) عِنْدَ الْمَوْتِ لَرَأَيْتَ عَجَبًا. فَتَحَّ عَيْنِيهِ ثُمَّ قَالَ: اجْمَعُوا كُلَّ مَنْ بَيْنِي وَبَيْنَهُ قَرَابَةً. فَمَا تَرَ كُنَّا اَحَدًا اِلَّا جَمَعْنَاهُ. فَنَظَرَ اِلَيْهِمْ ثُمَّ قَالَ: اِنَّ شَفَاعَتَنَا لَا تَنَالُ مُسْتَخِفًّا بِالصَّلَاةِ. (۱)

ابومحمد! اگر ابا عبدالله (ع) را هنگام وفات می دیدی، رفتار شگفت آوری مشاهده می کردی. ایشان چشمانشان را گشوده، فرمودند: هر کس را که میان من و او خویشاوندی است، گرد آورید. ما احدی را وانگذازده، مگر اینکه او را گرد آوردیم. امام به آن‌ها نگریسته، فرمود: به یقین شفاعت ما به سبک شمارنده نماز نمی رسد.

در برخی از گزارش‌های همین روایت آمده است که امام صادق (ع) در ادامه کلام خویش فرمود:

وَلَمْ يَرِدْ عَلَيْنَا لِلْحَوْضِ مَنْ يَشْرِبُ بِهَذِهِ الْأَشْرِبَةِ، فَقَالَ لَهُمْ بَعْضُهُمْ: أَيُّ اشْرِبَةٍ هِيَ؟ فَقَالَ: كُلُّ مُسْكِرٍ.

و کسی که از این نوشیدنی‌ها بنوشد در حوض کوثر به حضور ما نمی رسد. برخی از حاضران پرسیدند: و آن، چه نوشیدنی‌هایی است؟ امام (ع) فرمود: هر نوشیدنی مست کننده.

کوثر

اگر «کوثر» مفهوم خیر کثیر را برساند، حضرت حمیده از جمله مصادیق بارز و آشکار آن بوده است؛ چرا که در پرتو این بانوی بزرگ، امام موسی بن جعفر (ع) پا به صحنه آفرینش نهاد. شایسته است در اینجا به ماجرای ولادت مولانا موسی بن جعفر (ع) اشاره‌ای داشته باشیم. آن ولی اعظم الهی در روز یکشنبه، (۲) هفتم ماه صفر سال ۱۲۸ یا ۱۲۹ هجری در منطقه «ابواء» - حد فاصل بین مکه و مدینه - عالم وجود را به ولادتش مزین ساخت. (۳)

۱- کشف الغمه، ج ۳، ص ۲؛ ارشاد، ج ۲، ص ۲۱۵؛ مناقب، ج ۴، ص ۳۲۳.

۲- یا سه شنبه.

۳- الدروس الشرعیة، شهید اول، ج ۲، ص ۱۳؛ جامع عباسی، بهاء الدین عاملی، ص ۱۸۹؛ تاج الموالید، ص ۴۵.

ص: ۲۳

آن خلد برین که نامش ابواست مولد مبارکش از آنجاست

آن روضه، میان بلدتین است الحق به مثال جتین است (۱)

ابوبصیر می گوید: در سالی که «ابو ابراهیم (ع)» (۲) متولد شد، همراه امام صادق (ع) حج گزاردیم. وقتی در منزل معروف به ابواء فرود آمدیم، امام (ع) برای ما غذا آورد. (سیره امام این بود که غذای دلپذیر و زیاد می آورد.) (۳) در حین غذا، ناگهان پیک حمیده خاتون آمده، گفت: خانم می گوید: کارم سخت و دشوار شده است! و دستور داده بودید که در هیچ رخدادی نسبت به این مولود از شما پیشی نگیرم.

امام (ع) به محض دریافت پیام، برخاستند و رفتند و پس از مدتی کوتاه باز گشتند. ما به احترام ایشان از جا برخاسته، عرض کردیم: خدا شما را شادمان و ما را فدایتان کند، حمیده خانم چه کرد؟

فرمود: خداوند او را تندرست داشت و از او فرزندی به من عنایت فرمود. آن مولود، بهترین کسی است که خداوند در زمانش آفریده است. حمیده نکته‌ای به من گفت و گمان می کرد من آن را نمی دانم، در حالی که من به آن دانانترم.

عرض کردیم: در مورد چه چیزی به شما اطلاع داد؟

امام فرمود: او گفت: وقتی نوزاد به دنیا آمد، دست‌هایش را روی زمین گذاشت و سرش را به سوی آسمان بلند کرد. من به او گفتم: این نشانه رسول خدا و امیرالمؤمنین و نشانه وصی است که وقتی به زمین می آید، (۴) دست‌هایش را به زمین می گذارد و

سرش را به سوی آسمان بلند می کند و می گوید:

شَهِدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

اما این سخن را هیچ انسانی نمی شنود. وقتی این جمله را بگوید، خداوند دانش اوّل و آخر (۵) را به او

۱- تاریخ محمدی، ص ۱۳۸ به نقل از حمیده مصفا، ص ۲۸.

۲- کنیه شریف و مقدس امام کاظم ع.

۳- ر. ک: کافی، ج ۱، ص ۳۸۵.

۴- ظاهراً یعنی به دنیا می آید.

۵- ظاهراً یعنی کلیه علوم و دانش گذشتگان و آیندگان.

ص: ۲۴

می‌دهد و در شب قدر شایسته زیارت روح (۱) می‌گردد. (۲) هنوز چیزی از ولادت آن نوزاد گرانمایه نگذشته بود که امام صادق (ع) ابواء را به مقصد مدینه ترک گفتند و در آنجا برای بزرگداشت موسی کاظم (ع) رحل اقامت افکنده، سه روز از مردم پذیرایی نمودند. شیعیان، گروه گروه خدمت حضرت می‌رسیدند و ولادت آن بزرگوار را تبریک و تهنیت می‌گفتند. (۳)

وکیل امام صادق (ع)

زندگانی امامان معصوم: در فضای خفقان آلودی که خلفای اموی و عباسی ایجاد کرده بودند، رقم خورد و در مقاطعی، آلودگی فضای سیاسی به اوج خود می‌رسید. در عین حال هیچ امامی در مسئولیت نشر مذهب تشیع و رساندن آن به مردم به ویژه شیعه کوتاهی نمود و به طور مستقیم یا غیر مستقیم این امر مهم و بنیادین را رهبری می‌کرد. یکی از مهم‌ترین سیاست‌های راهبردی ائمه (علیهم السلام) برای نشر مذهب، ایجاد نهاد و کالت بود. در این نظام، و کلا افزون بر جمع‌آوری خمس و وجوهات شرعی و تقسیم آن به صلاحدید موکلان گرامی خود، مأموریت نقل روایات ائمه و دیدگاه‌های آنان و رفع و رجوع مشکلات علمی و سیاسی هواداران اهل بیت و شیعیان را نیز به عهده داشتند. (۴) البته و کلا- در یک رتبه و درجه نبودند و به تناسب کارآمدی علمی و توانایی هایشان دسته‌بندی می‌شدند. بی‌تردید باید گفت که از جمله و کلاهی ویژه اهل بیت امامت و ولایت، بانو حمیده مصفاة بوده است.

این بانوی بزرگوار، به دلیل آشنایی و آگاهی از مسائل دینی، اضافه بر مسئولیت نشر معارف بیت نبوی (ص)، کارگزار امام صادق (ع) و وکیل ایشان در سامان‌دهی و تنظیم حقوق مالی مردم مدینه هم بود و وجوهات شرعی را با همکاری حضرت ام فروه، مادر گرامی امام صادق (ع) انجام می‌داد. در روایتی از عبدالله کاهلی از

۱- بر پایه برخی روایات، «روح» آفریده‌ای اعظم از جبرئیل و همواره با امام ع است. ر. ک: دلائل الامامه، ص ۳۰۵.

۲- اثبات الوصیه، صص ۱۹۰-۱۹۱، به نقل از حمیده مصفاة، ص ۳۳.

۳- حیاة الامام موسی بن جعفر ع، ج ۱، صص ۴۵-۴۶ به نقل از حمیده مصفاة، ص ۳۰.

۴- حیات فکری و سیاسی امامان شیعه، ج ۲، ص ۱۵۳ به بعد، به نقل از حمیده مصفاة، ص ۴۴.

ص: ۲۵

امام موسی بن جعفر (ع) آمده است:

كَانَ أَبِي (ع) يَبْعَثُ أُمَّيَ وَ أُمَّ فَرَوَةَ تَقْضِيَانِ حُقُوقَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ. (۱)

پدرم همواره مادرم و ام فروه را اعزام می فرمود تا حقوق مردم مدینه (۲) را پرداخت کنند.

مادر امام زمان (عج)

در روایات اهل بیت (علیهم السلام) و جز آن و همچنین سخن علما و متن زیارت نامه‌ها، از حضرت فاطمه زهرا (س) به عنوان مادر ائمه و مادر امام زمان [یاد شده است و اصولاً یکی از کنیه‌های شریف آن بزرگوار «ام الائم» است. (۳) ظاهراً این عنوان مقدس اختصاص به مادر حسنین (علیهم السلام) نداشته، شامل مادران همه معصومین می شود. بر این اساس بانو آمنه، خدیجه، فاطمه بنت اسد، شهربانو، فاطمه بنت الحسن (ع)، ام فروه، حمیده، نجمه، سبیکه، سمانه و حدیثه نیز مادر مهدی، صاحب الزمان می باشند. گواه درستی این مدعا (۴) دو روایتی است که در پی می آید:

ابراهیم بن محمد بن حرمان از اسماعیل بن منصور زبالی از پیرمردی در منطقه «اذرعات» نقل کرد که او گفت: شنیدم علی (ع) بر فراز منبر کوفه فرمود:

كَأَنِّي بِأَبْنِ حَمِيدَةَ وَقَدْ مَلَأَهَا عَدْلًا وَقِسْطًا كَمَا مَلِئْتُ ظُلْمًا وَجَوْرًا. فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ: أَهُوَ مِنْكَ أَوْ مِنْ غَيْرِكَ؟ فَقَالَ: لَا بَلْ هُوَ رَجُلٌ مَنِي. (۵)

گویا فرزند حمیده را می بینم در حالی که زمین را مالا مال از قسط و عدل کرده است، همچنان که از ظلم و

۱- کافی، ج ۳، ص ۲۱۷؛ من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۱۷۸.

۲- ظاهراً منظور، شیعیان مدینه است.

۳- بحارالانوار، ج ۲۸، ص ۳۱۶؛ تفسیر صافی، فیض کاشانی، ج ۲، ص ۱۳۷؛ عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۱؛ دعائم الاسلام،

نعمان مغربی، ج ۱، ص ۳۷؛ تاریخ الائم، ص ۲۷؛ المزار الکبیر، محمد بن المشهدی، ص ۵۶۰؛ طرائف المقال، جابلقی بروجردی،

ج ۲، ص ۲۱۹.

۴- البته با القای خصوصیت.

۵- الغیبه، طوسی، ص ۵۱.

ص: ۲۶

ستم پر شده بود. پس از سخن امام، فردی ایستاده، پرسید: آیا او از شماست یا از فردی دیگر؟ امام (ع) فرمود: نه، بلکه از من است. شیخ طوسی در توضیح این روایت گوید:

منظور این است که صاحب الامر (ع) از نسل حمیده مادر موسی بن جعفر (ع) است، همچنان که گفته شده است از نسل فاطمه (س) می‌باشد. [چون] در حدیث بیان نشده است که صاحب الامر (ع) از صلب ایشان است نه از نسلشان. (۱) هنگامی که صاحب الامر (ع) به فاطمه (س) نسبت داده می‌شود نیز همین گونه است. (۲) در گزارش دیگری از فردی به نام اصطخری آمده است: امام صادق (ع) فرمود:

كَأَنَّي بَابِنِ حَمِيدَةَ عَلَىٰ أَعْوَادِهَا قَدْ دَانَتْ لَهُ شَرْقُ الْأَرْضِ وَ غَرْبُهَا. (۳)

گویا فرزند حمیده را می‌بینم که بر ارکان زمین چیره گشته، شرق و غرب جهان در اختیار اوست. (۴) آری حمیده خاتون، مادر مولای ما، مهدی [و آن بزرگوار «ابن حمیده» است.

۱- یعنی صاحب الزمان ع از صلب امام علی ع نیست، بلکه از نسل آن حضرت است.

۲- الغیبه، صص ۵۱-۵۲.

۳- همان، ص ۵۳.

۴- شاید هم منظور حدیث این است که مردم شرق و غرب کره زمین متوجه او شده و به او گرایش پیدا می‌کنند.

فضایل بانو حمیده از نگاهی دیگر

اشاره

با نگاه به برخی روایات و زیارت‌نامه‌ها و اصول مورد قبول مذهب شیعه، ویژگی‌های برجسته‌ای را از مادران عظیم الشان اهل بیت طهارت (علیهم السلام) می‌توان برشمرد. این سجایا که به فرد فرد این بانوان گران‌قدر ارتباط دارد، به قرار زیر است:

الف) همسری امام

ائمه هدی (علیهم السلام) به اهل اسلام توصیه برگزینی همسرانی را داده‌اند که هم‌شان آنها باشند و بدیهی است که خود نیز به این نکته عمل می‌کرده‌اند. البته چون کفو و همتایی برای آنان وجود نداشته است (۱)، در شرایط عادی (۲) تنها با زنانی ازدواج می‌کرده‌اند که بیشترین سنخیت و تناسب را با آنان داشته باشند. از اینجاست که می‌توان دریافت، همسران این اولیای اعظم الهی، برترین بانوان دوران خویش بوده‌اند. ویژگی دیگر این عزیزان، دلسوزی و مهربانی فراوان نسبت به همسر و در واقع امام زمان خود بوده است. برای نمونه، ضمن روایتی از عمر بن یزید، از امام صادق (ع) آمده است که آن بزرگوار می‌گوید:

خَرَجْتُ عَلَى تَيْفٍ وَ سَبْعِينَ بَعِيراً وَ بَضْعَ عَشْرَةَ دَابَّةً وَ لَقَدْ اشْتَرَيْتُ سُوداً أَكْثَرَ بِهَا الْعَدَدَ وَ لَقَدْ آذَانِي أَكُلُ الْخَلِّ وَالزَّيْتِ حَتَّى إِنَّ حَمِيدَةَ امْرَأَتِي بَدَجَاغَهُ فَشَوَّيْتُ لِي فَرَجَعْتُ إِلَيَّ نَفْسِي. (۳)

ب) مادری امام

هر یک از این بانوان ارجمند، شایستگی حمل و پرورش برجسته‌ترین آفریدگان الهی را دارا بوده‌اند و

۱- این سخن به سرور بانوان دو گیتی صلوات الله علیها نظری ندارد.

۲- یعنی هنگامی که مصلحت یا شرایط سیاسی خاصی وجود نداشت.

۳- کافی، ج ۴، ص ۲۶۰؛ وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۸۵.

ص: ۲۸

به نظر می‌رسد اشرف فضایل و خصایص این بانوان مقدس، همین ویژگی باشد. از سویی، دانشمندان علم کلام گفته‌اند که امام باید در همه صفات و ویژگی‌های نیک، از دیگران برتر باشد:

يَجِبُ انْ يَكُونَ الْإِمَامُ أَفْضَلَ مِنْ الرَّعِيَّةِ فِي جَمِيعِ الْمَحَامِدِ. (۱)

امام باید در تمامی خصلت‌های نیک و ستوده از مردم برتر باشد.

چون شرافت نسب و والدین هم در زمره ویژگی‌های نیک و ستوده است، نتیجه می‌گیریم که مادران بیت ولایت، برتر از مادران دیگر اولیای خدا بوده‌اند.

ج) پیراسته از آلودگی زمان حمل

در روایات آمده است که امام، مختون و مطهر به دنیا می‌آید:

- يَلِدُ مَخْتُونًا وَيَكُونُ مُطَهَّرًا. (۲)

- يُوَلَّدُ مُطَهَّرًا مَخْتُونًا. (۳)

- يُوَلَّدُ مَخْتُونًا وَيَكُونُ مُطَهَّرًا. (۴)

- لَيْسَ مِنَ الْإِئِمَّةِ أَحَدًا يُوَلَّدُ إِلَّا مَخْتُونًا طَاهِرًا مُطَهَّرًا. (۵)

ظاهراً منظور از طاهر و مطهر بودن امام آن است که مادران بزرگوار اهل بیت (علیهم السلام)، هنگام وضع حمل از آلودگی نفاس پیراسته هستند. در نتیجه فرزندان عزیزشان طاهر و مطهر متولد می‌شوند. گرچه این کرامت و معجزه بزرگ اصالتاً از آن ائمه هدی (علیهم السلام) است، ولی از یک منظر می‌توان آن را کرامت این بانوان عظیم‌القدر نیز دانست.

۱- دلائل الصدق، ج ۲، ص ۲۹ به نقل از حمیده مصفاة، ص ۴۶.

۲- عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۹۲.

۳- کافی، ج ۱، ص ۳۸۸.

۴- من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۱۸؛ الخصال، شیخ صدوق، ص ۵۲۸.

۵- کمال الدین و تمام النعمه، ص ۴۳۳.

د) ارحام مطهر

در روایات و زیارت‌نامه‌ها از مادران معصومین (علیهم السلام) و اجداد مادری ایشان با چنین تعبیری یاد شده است:

- ارحامُ النَّسَاءِ الطَّاهِرَاتِ. (۱)

- ارحامُ الْمُطَهَّرَاتِ. (۲)

- ارحامُ طَاهِرَةٍ. (۳)

- ارحامُ الطَّاهِرَاتِ. (۴)

- ارحامُ الطَّاهِرَاتِ الْمُطَهَّرَاتِ. (۵)

تعبیر فوق و نظایر آن- که در گزارش‌ها مطرح شده است- به پاکی این بانوان بزرگوار اشاره می‌کند و عظمت آنان را به تصویر می‌کشد. ذکر این نکته ضروری است که هر چند تعداد قابل توجهی از این بانوان بزرگ در محیطهایی آمیخته با کفر و شرک و جهل و خرافه و انواع فساد و تباهی می‌زیسته‌اند، اما در عین حال از همه مظاهر آلودگی و کدورت، پاک و پیراسته بوده‌اند. در بخشی از زیارت ائمه بقیع (علیهم السلام) آمده است:

أَنْتُمْ دَعَائِمُ الدِّينِ وَ أَرْكَانُ الْأَرْضِ لَمْ تَزَالُوا بَعِينِ اللَّهِ يَنْسِيْكُمْ فِيْ أَصْلَابِ كُلِّ مُطَهَّرٍ وَ يَنْقُلُكُمْ مِنْ أَرْحَامِ الْمُطَهَّرَاتِ لَمْ تُدَنَّسِيْكُمْ الْجَاهِلِيَّةُ الْجَهْلَاءُ وَ لَمْ تَشْرَكَ فِيْكُمْ فِتْنُ الْأَهْوَاءِ طِبْتُمْ وَ طَابَ مَبِيْتُكُمْ. (۶)

شما بنیان‌های دین و ارکان زمین هستید [و] همواره تحت توجه خداوند قرار داشته‌اید. او شما را از صلب‌های پاک پدران به ارحام مطهر مادران انتقال داد. آلودگی‌های جاهلیت نخست در نسل شما اثر نگذاشت و فتنه‌های هواهای نفسانی در وجود شما راه پیدا نمود. پاکید و محل پرورشتان پاک است.

۱- المسترشد فی امامه امیرالمؤمنین ع، طبری، ص ۶۳۱.

۲- مصباح المتعجد، طوسی، ص ۷۱۴.

۳- معانی الاخبار، شیخ صدوق، ص ۵۶.

۴- بحار الانوار، ج ۳۵، ص ۲۸.

۵- همان، ج ۹۷، ص ۳۲۵.

۶- مصباح المتعجد، ص ۷۱۴.

ه) پیوند با عرش الهی

اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) از نظر جسمی و ظاهری نیز با دیگران تفاوت داشتند و عوامل سازنده بدن پاک و مقدس‌شان، عادی نبوده است. در روایتی از امام صادق (ع) پیرامون ماده نخست خلقت اهل بیت آمده است:

هنگامی که خداوند اراده می‌کند روح امام را بگیرد و پس از او امامی دیگر بیافریند، قطره‌ای از آب زیر عرش را به زمین فرو می‌فرستد و آن را به میوه یا گیاهی می‌نشانند و امامی که خداوند از او امام بعدی را به وجود می‌آورد، آن میوه یا گیاه را می‌خورد. خداوند از آن قطره، نطفه را در صلب امام می‌آفریند. سپس در رحم می‌گرداند (۱) معلوم می‌شود که مادران عظیم الشان امامان شیعه با عرش الهی پیوند داشته، مورد تکریم خداوند بوده‌اند.

در روایتی دیگر از آن امام آمده است:

إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَحَبَّ أَنْ يَخْلُقَ الْإِمَامَ، أَخَذَ شَرْبَةً مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ فَأَعْطَاهَا مَلَكًا فَسَقَاهَا إِيَّاهَا (۲) فَمِنْ ذَلِكَ يَخْلُقُ الْإِمَامَ ... (۳)

هنگامی که خداوند دوست دارد امام را بیافریند، جرعه‌ای از نوشیدنی زیر عرش را برداشته، آن را به فرشته‌ای می‌دهد. فرشته، جرعه را به مادر امام می‌نوشاند و امام از آن به وجود می‌آید.

و) اولیای کامل الهی

مادران ائمه (علیهم السلام) شخصیت‌هایی ممتاز و ارجمند بوده‌اند. در زیارت‌نامه‌های دو تن از این بزرگواران، ویژگی‌های ارزنده فراوانی مطرح گشته است که گویای کمال اعلای آنان می‌باشد.

۱- بحارالانوار، ج ۲۵، ص ۳۹.

۲- مرحوم مجلسی گوید: منظور از «ایها» مادر امام ع است. گفتنی است در برخی از نسخه‌های این حدیث «ایاه» و در برخی دیگر «اباه» آمده است. بحارالانوار، ج ۲۵، ص ۳۷.

۳- همان.

ص: ۳۱

در زیارت حضرت فاطمه بنت اسد آمده است:

... السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الصَّديقَةُ المَرْضِيَّةُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا التَّقِيَّةُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الكَرِيمَةُ الرِّضِيَّةُ ... السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ تَرَبَّيْتُهَا لَوْلَى اللَّهِ الامِينِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى رُوحِكَ وَبَدَنِكَ الطَّاهِرِ ... اشْهَدُ أَنَّكَ أَحْسَنْتِ الكِفَالَهَ وَأَدَيْتِ الامَانَةَ وَاجْتَهَدْتِ فِي مَرْضَاةِ اللَّهِ ... اشْهَدُ أَنَّكَ مَضَيْتِ عَلَى الإِيمَانِ وَالتَّمَسُّكِ بِأَشْرَفِ الأَدْيَانِ، راضِيَةً مَرْضِيَّةً طَاهِرَةً زَكِيَّةً تَقِيَّةً نَقِيَّةً فَرَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ وَارْضَاكَ وَجَعَلَ الجَنَّةَ مَنزِلَكَ وَمَأْوَاكَ ... (۱)

سلام بر تو ای صدیقه مرضیه. سلام بر تو ای پرهیزگار خویشن‌دار. سلام بر تو ای کریمه رضیه. سلام بر تو ای آنکه تربیت او نسبت به ولی امین خداوند بود. سلام بر تو و بر روح و بدن پاک تو. گواهی می‌دهم که به خوبی سرپرستی کردی و امانت را ادا نمودی و برای خشنودی خدا مجاهده و کوشش کردی. گواهی می‌دهم که با ایمان از دنیا رفتی و به باشرافت‌ترین دین‌ها چنگ زدی. راضیه، مرضیه، طاهره، زکیه، تقیه و نقیه بوده‌ای. خدا از تو خشنود باشد و خشنودت سازد و بهشت را منزل و مأویت قرار دهد.

در زیارت مادر حضرت مهدی صاحب الزمان (عج) نیز آمده است:

... السَّلَامُ عَلَى وَالِدَةِ الإِمَامِ وَالمُودَعَةِ اسرارَ المَلِكِ العَلَّامِ وَالحَامِلَةِ لِأَشْرَفِ الأَنَامِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الصَّديقَةُ المَرْضِيَّةُ ... السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا التَّقِيَّةُ النَّقِيَّةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الرِّضِيَّةُ المَرْضِيَّةُ ... السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا ... المُسْتَوْدَعَةُ اسرارَ رَبِّ العَالَمِينَ ... السَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى بَعْلِكَ وَوَلَدِكَ، السَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى رُوحِكَ وَبَدَنِكَ الطَّاهِرِ، اشْهَدُ أَنَّكَ أَحْسَنْتِ الكِفَالَهَ وَأَدَيْتِ الامَانَةَ وَاجْتَهَدْتِ فِي مَرْضَاةِ اللَّهِ وَصَبَرْتِ فِي ذَاتِ اللَّهِ وَحَفِظْتِ سِرَّ اللَّهِ وَحَمَلْتِ وَلَى اللَّهِ وَبَالَغْتِ فِي حِفْظِ حُجَّةِ اللَّهِ ... وَاشْهَدُ أَنَّكَ مَضَيْتِ عَلَى بَصِيرَةٍ مِنْ امْرِئِكَ مُقْتَدِيَةً بِالصَّالِحِينَ، راضِيَةً مَرْضِيَّةً، تَقِيَّةً نَقِيَّةً زَكِيَّةً، فَرَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ وَارْضَاكَ وَ

ص: ۳۲

جَعَلَ الْجَنَّةَ مَنزِلَ لَكَ وَمَأْوَاكِ، فَلَقَدْ أَوْلَاكِ مِنَ الْخَيْرَاتِ مَا أَوْلَاكِ وَاعطَاكِ مِنَ الشَّرَفِ مَا بِهِ اغْنَاكِ (۱) سلام بر تو ای صدیقه مرضیه، سلام بر تو ای تقیه نقیه، سلام بر تو ای رضیه مرضیه، سلام بر تو ای شخصیتی که اسرار خداوند عالمین نزد او به ودیعت نهاده شده است، سلام بر تو و بر همسر و فرزندان، سلام بر تو و بر روح و بدن طاهرت، گواهی می‌دهم که خوب سرپرستی کردی و امانت را ادا نمودی و برای خشنودی خدا مجاهده کردی. در ذات خداوند صبر نموده، راز الهی را نگهداری نمودی و ولی خداوند را حمل کردی و در حفظ حجت خداوند مبالغه فرمودی و گواهی می‌دهم تو نسبت به امر خود، بینایی. در حالی که به صالحان اقتدا نموده‌ای، راضیه، مرضیه، تقیه، نقیه و زکیه بوده‌ای. خدا از تو خشنود باشد و خشنودت سازد و بهشت را منزل و مأویت قرار دهد. تو را در آن حدّ والا شایسته خیرات نمود و به اندازه‌ای دارای شرافت نمود که بی‌نیاز گردیدی. ویژگی‌ها و صفات یاد شده در این دو زیارت نمایانگر شأن و مقام عظیم و سترگ این بانوان باشکوه و مقدس است؛ فرهیختگانی که درک سعه وجودی آنان برای کسی جز اولیای خدا ممکن نیست.

ظاهراً نکته‌های یاد شده در زیارت‌های این دو بزرگوار را می‌توان نسبت به دیگر مادران ائمه اطهار نیز اظهار کرد و بدین طریق با آنان سخن گفت. از این رو شایسته است که شیعیان و دوستان ولایت، برای رفع نیازهای دنیوی و اخروی خود به این اولیاء مقدس از دور و نزدیک متوسل شوند و آنان را واسطه قرار دهند تا به گونه‌ای بهتر مشمول رحمت‌های الهی گردند.

ص: ۳۳

فرزندان

اشاره

حاصل ازدواج بانو حمیده با امام صادق (ع) ظاهراً چهار فرزند بوده است؛ امام کاظم (ع)، اسحاق، محمد و فاطمه کبری (یا فاطمه).

الف) امام موسی بن جعفر (ع)

بزرگ‌ترین کرامت حمیده خاتون، این است که از دامان پاک او، کامل‌ترین افراد بشر، واسطه فیض و رحمت الهی، شفیع دنیا و عقبی، حضرت موسی بن جعفر (ع) پا به عرصه وجود نهاده است.

ب) اسحاق

در «عریض»- از نواحی مدینه منوره- چشم به جهان گشود و محدثی، ثقه، ممدوح، مجتهد، فاضل، صالح و با ورع بود. گروهی چون بکر بن محمد ازدی و ابوهاشم بن کاسب از او حدیث و آثار نقل کرده‌اند. (۱) شیخ مفید درباره این شخصیت گران‌قدر می‌گوید:

وی اهل فضل و صلاح و ورع و اجتهاد بود. از او حدیث و آثار روایت کرده‌اند. وقتی ابن کاسب از او روایت نقل می‌کرد، می‌گفت: به من ثقه رضی، اسحاق بن جعفر حدیث گفته است. این بزرگوار به امامت برادر بزرگوارش موسی (ع) اعتقاد داشت و از پدر عزیزش نصّ به امامت برادرش روایت کرده است. (۲) به دلیل مقام والای اسحاق، حضرت موسی بن جعفر (ع) او را از جمله شاهدان وصیت (۳) خویش نسبت به امام رضا (ع) قرار داد. (۴) در برخی از مآخذ پیرامون وی گفته‌اند: او به «مؤمن» و «حزین» معروف بوده است.

۱- اصحاب الامام الصادق ع، ج ۱، صص ۱۳۶-۱۳۷.

۲- الارشاد، شیخ مفید، ج ۲، ص ۲۱۱.

۳- ظاهراً مقصود این است که جناب اسحاق شاهد بود که امام کاظم، علی بن موسی ع را جانشین بعد از خود در امر امامت نمود.

۴- معجم رجال الحدیث، خویی، ج ۳، ص ۲۰۳.

به سوی معبود

تاریخ وفات حمیده خاتون در هیچ منبعی یافت نشد (۱) ولی با توجه به اینکه امام موسی بن جعفر (ع) در سال ۱۲۸ هجری به دنیا آمده است، احتمالاً مادر گرامی ایشان در هنگام ولادت آن فرخنده، در دهه دوم عمر شریفش بوده باشد. بنابراین، آن بانوی گرانقدر به احتمال فراوان در دهه دوم قرن دوم هجری چشم به جهان گشوده است و اگر ایشان را از معمرین ندانیم، باید زمان وفاتشان را در همان قرن بدانیم. برخی از پژوهشگران گفته‌اند، آن بزرگوار در «مشربه ام ابراهیم» نقاب به روی خاک کشید. (۲) این محل نورانی و بسیار مقدس، غرفه زندگانی ماریه قبطیه، مادر شریف جناب ابراهیم (فرزند گرامی رسول خدا) بود و از جمله مکان‌های بسیار شریف شهر مدینه است؛ چرا که پیامبر اعظم در آن سکنا داشته و مصلاهی آن حضرت در آنجا بوده است. در روایتی از امام باقر (ع) آمده است که در ایامی که رسول گرامی اسلام به دستور خداوند از بعضی زنان خود کناره‌گیری کرده بود، به مدت ۲۹ شب در مشربه ام ابراهیم به سر برد. (۳) درباره وجه نام گذاری این جایگاه شریف می‌گویند: چون ماریه قبطیه، جناب ابراهیم را در این محل به دنیا آورد، مشربه ام ابراهیم نامیده شد. (۴) خواندن نماز در این مکان فضیلت دارد. عقبه بن خالد می‌گوید: از امام صادق (ع) پرسیدم: [هنگامی که] به مساجد اطراف مدینه سر می‌زنم، از کدام یک شروع کنم؟ امام فرمود:

- ۱- به نظر می‌رسد مهم‌ترین علت بی‌اطلاعی محققان از چنین مطالبی، فضای خفقان‌آلودی بوده است که بنی‌امیه و بنی‌عباس ایجاد کرده بودند.
- ۲- تاریخ معالم المدینه المنوره قديماً و حديثاً، صص ۱۲۱-۱۲۲ به نقل از فصلنامه بانوان شیعه، ش ۱۲، ص ۲۰۸. در این مأخذ آمده است که نجمه خاتون مادر گرامی علی بن موسی الرضاع نیز در همین مکان مقدس به خاک سپرده شده است.
- ۳- کافی، ج ۶، ص ۱۳۸.
- ۴- تاریخ المدینه، ابن شبه نمیری، ج ۱، ص ۱۷۳؛ سبل الهدی، صالحی شامی، ج ۸، ص ۴۰۶؛ مجمع البحرین، طریحی، ج ۲، ص ۴۹۴.

ص: ۳۵

ابتدا به قبا بیا و در آن نماز بگزار و زیاد باشد ...

سپس به مشربه ام ابراهیم آمده، در آنجا نماز به پا دار؛ زیرا محل اسکان و مصلاهی رسول الله (ص) بود. (۱) فیروزآبادی از مشربه ام ابراهیم به عنوان مسجد یاد کرده (۲) و درباره موقعیت جغرافیایی و محدوده این محل شریف گفته است: مسجد ام ابراهیم که به آن مشربه ام ابراهیم گویند، مسجدی در منطقه قبا در شمال مسجد بنی قریظه بود. این مسجد، دیوار و بنا نداشت؛ تنها فضای کوچکی بود به طول ۱۰ و عرض ۹ ذرع و میان درختان خرما قرار داشت. (۳) ظاهراً مشربه (غرفه) ام ابراهیم تا زمان امام صادق (ع) دست نخورده باقی مانده بود. حلبی گوید: ابو عبدالله (ع) (۴) فرمود: «آیا به مسجد قبا یا مسجد فضیح یا مشربه ام ابراهیم می آید؟» گفتم: آری.

امام (ع) فرمود: اما از آثار مربوط به رسول خدا (ص) چیزی باقی نمانده جز آنکه تغییر یافته است، مگر اینها. (۵)

۱- کامل الزیارات، ابن قولویه، ص ۶۸؛ تهذیب الاحکام، ج ۶، صص ۱۷-۱۸.

۲- به گفته برخی محققان، بعداً در این مکان مقدس، مسجد بنا گردید. ر. ک: مقاله جغرافیای تاریخی اماکن زیارتی و عبادتی مادران ائمه، از فصلنامه بانوان شیعه، ش ۱۲، ص ۲۰۷ و ۲۰۸. شاید به همین دلیل به مشربه ام ابراهیم، مسجد ام ابراهیم گویند.

۳- کافی، ج ۲، ص ۵۶۰ پاورقی.

۴- کنیه شریف امام صادق ع.

۵- عبارت حدیث این گونه است: «... اما انه لم یبق من آثار رسول الله شیءٌ إلا وقد غُیِّرَ غیر هذا» کافی، ج ۴، ص ۵۶۲. شاید منظور امام ع آن است که جز مشربه ام ابراهیم، چیز دیگری از آثار مربوط به رسول خدا به حال نخست خود باقی نیست.

ص: ۳۶

کتابنامه

۱. اثبات الوصیه، مسعودی، قم، انصاریان، ۱۴۱۷ ه. ق.
۲. الاختصاص، محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، تحقیق غفاری، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳. الارشاد، محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، تحقیق مؤسسه آل البيت، دار المفید.
۴. اصحاب الامام الصادق (ع)، شبستری، چاپ اول، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۸ ه. ق.
۵. الاصول الستة عشر، شبستری، چاپ دوم، قم، نخبه من الرواة، ۱۴۰۵ ه. ق.
۶. اعلام الوری، فضل بن علی طبرسی، بیروت، مؤسسه اعلمی.
۷. الانوار البهیة، شیخ عباس قمی، تحقیق و نشر مؤسسه نشر اسلامی، قم، چاپ اول، ۱۴۱۷ ه. ق.
۸. بانوان شیعه (فصلنامه تخصصی)، قم، مؤسسه شیعه‌شناسی، ۱۳۸۶ ه. ش.
۹. بحار الانوار، محمدباقر مجلسی، چاپ دوم، بیروت، مؤسسه وفا، ۱۴۰۳ ه. ق.
۱۰. تاج الموالد، ابوجعفر محمد بن حسن (شیخ طوسی)، قم، کتابخانه آیت الله نجفی، ۱۴۰۶ ه. ق.
۱۱. تاریخ المدینه، ابن شبه نمیری، تحقیق شلتوت، دار الفکر، ۱۴۱۰ ه. ق.
۱۲. تاریخ محمدی، مولانا شیخ حسن کاشی، کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، ۱۳۷۷ ه. ش.
۱۳. تفسیر الصافی، ملا محسن فیض کاشانی، تحقیق اعلمی، چاپ دوم، تهران، مکتبه الصدر، ۱۴۱۶ ه. ق.
۱۴. تقریرات الحج، گلپایگانی، مخطوط.
۱۵. تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، تحقیق خرسان، تصحیح آخوندی، چاپ چهارم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ه. ش.
۱۶. تهذیب الانساب، عیدلی، تحقیق محمد کاظم محمود، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۱۳ ه. ق.
۱۷. الثاقب فی المناقب، محمد بن علی الطوسی (ابن حمزه)، تحقیق علوان، چاپ دوم، قم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۱۲ ه. ق.
۱۸. ثواب الاعمال، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، چاپ دوم، قم، منشورات الرضی، ۱۳۶۸ ه. ش.
۱۹. الجامع العباسی، بهاء الدین عاملی (شیخ بهایی)، تهران، فراهانی.
۲۰. جواهر الکلام، محمدحسن نجفی، تحقیق قوچانی، چاپ سوم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ه. ش.
۲۱. حمیده مصفاة، محمد اصغری نژاد، قم، نور السجاد (ع)، ۱۳۷۹ ه. ش.
۲۲. حیاة الامام موسی بن جعفر (ع)، باقر شریف قرشی، بیروت، دارالبلاغه.
۲۳. حیات فکری و سیاسی امامان شیعه، رسول جعفریان، سازمان تبلیغات اسلامی.
- ۲۴.

ص: ۳۷

الخرائج و الجرائح، قطب الدین راوندی، قم، مؤسسه امام المهدی.

۲۵. الخصال، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۲۶. الدروس الشرعیه، محمد بن مکی عاملی (شهید اول)، چاپ اول، قم، تحقیق و نشر مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۲ ه. ق.

۲۷. دعائم الاسلام، نعمان بن محمد التمیمی المغربی، تحقیق فیضی، مصر، دار المعارف، ۱۳۸۳ ه. ق.

۲۸. دلائل الامامه، محمد بن جریر طبری (الشیعی)، قم، تحقیق و نشر مؤسسه بعثت، ۱۴۱۲ ه. ق.

۲۹. سبل الهدی، محمد بن یوسف صالحی شامی، تحقیق عبدالموجود، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۴ ه. ق.

۳۰. سیره رسول الله و اهل بیته، مؤسسه البلاغ، مجمع جهانی اهل بیت، ۱۴۱۴ ه. ق.

۳۱. شاگردان مکتب اهل بیت:، عالمی دامغانی، ناشر: مؤلف، ۱۳۷۱ ه. ش.

۳۲. شرح اصول کافی، محمد صالح مازندرانی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ه. ق.

۳۳. طرائف المقال، جابلقی بروجردی، تحقیق رجایی، چاپ اول، قم، کتابخانه آیت الله نجفی، ۱۴۱۰ ه. ق.

۳۴. عمده الطالب، احمد بن علی الحسینی (ابن عنبه)، تحقیق آل طالقانی، چاپ سوم، نجف اشرف، المکتبه الحیدریه و مطبعتها،

۱۳۸۰ ه. ق.

۳۵. عوالم، علامه بحرانی، قم، تحقیق و نشر الامام المهدی، ۱۴۰۹ ه. ق.

۳۶. عیون اخبار الرضا (ع)، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق اعلمی، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، اول، ۱۴۰۴ ه. ق.

۳۷. الغیبه، ابوجعفر محمد بن حسن (شیخ طوسی)، تحقیق طهرانی و ناصح، چاپ اول، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۱ ه. ق.

۳۸. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق غفاری، چاپ سوم، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ ه. ق.

۳۹. کامل الزیارات، جعفر بن محمد بن قولویه، تحقیق قیومی و لجنه التحقیق، چاپ اول، مؤسسه نشر الفقاهه، ۱۴۱۷ ه. ق.

۴۰. کشف الغمه، علی بن عیسی اربلی، بیروت، دارالکتب الاسلامیه.

۴۱. کمال الدین و تمام النعمه، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، قم، مؤسسه نشر اسلامی،

۴۲.

ص: ۳۸

۱۴۰۵ ه. ق.

۴۳. مجمع البحرين، فخرالدین طریحی، تحقیق حسینی، چاپ دوم، مکتب نشر الثقافه الاسلامیه، ۱۴۰۸ ه. ق.

۴۴. مجموعه نفیسه فی تاریخ الائمه، عده من علماء الشیعه، قم، کتابخانه آیت الله نجفی، ۱۴۰۶ ه. ق.

۴۵. مجموعه آثار، مرتضی مطهری.

۴۶. المحاسن، احمد بن محمد البرقی، تحقیق حسینی، دار الکتب الاسلامیه.

۴۷. محدثات شیعه، نهلا غروی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۵ ه. ش.

۴۸. المزار الکبیر، محمد بن المشهدی، تحقیق قیومی، چاپ اول، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۹ ه. ق.

۴۹. مستدرک سفینه البحار، علی نمازی، تحقیق حسن نمازی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۹ ه. ق.

۵۰. المسترشد فی امامه امیر المؤمنین (ع)، محمد بن جریر طبری (شیعی)، تحقیق محمودی، چاپ اول، قم، مؤسسه الثقافه الاسلامیه

لکوشان پور.

۵۱. مصباح المتهدج، محمد بن حسن الطوسی، چاپ اول، بیروت، مؤسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۱ ه. ق.

۵۲. معانی الاخبار، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱ ه. ش.

۵۳. معجم رجال الحدیث، ابوالقاسم خویی، تحقیق لجنه التحقیق، چاپ پنجم، ۱۴۱۳ ه. ق.

۵۴. من لا یحضره الفقیه، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق غفاری، قم، چاپ دوم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم،

۱۴۰۴ ه. ق.

۵۵. مناقب آل ابی طالب، محمد بن علی بن شهر آشوب، تحقیق لجنه من اساتذہ النجف الاشرف، نجف اشرف، المکتبه و المطبعه

الحیدریه، ۱۳۷۶ ه. ق.

۵۶. منتهی الآمال، شیخ عباس قمی، قم، انتشارات هجرت.

۵۷. الهدایه الکبری، خصیبی، چاپ چهارم، بیروت، مؤسسه البلاغ، ۱۴۱۱ ه. ق.

۵۸. هدایتگر راه نور، آیت الله مدرس، نشر بقیع، ۱۳۷۵ ه. ش.

۵۹. وسائل الشیعه، محمد بن حسن الحر عاملی، تحقیق ربانی شیرازی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیفزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند

مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
 ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال
 دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان
 تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:
www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳-۲۳۵۷۰۲۳ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور
 کاربران (۰۳۱۱)۲۳۳۳۰۴۵

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی
 جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل
 و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق
 روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱
 ۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید
 ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده
 است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار
 شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است،
 هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی
 اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رسانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از
 پیروان ما را دارد، اما تو دریچه ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را ببدان، نگاه می دارد و با حجّت های خدای متعال،
 خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رها کردن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی
 همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش
 از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند
 آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

